

Ритам те „ликвидације” био је заиста на неки начин фасцинантан: за 28 година, или неких 1.500 недеља, „ликвидирано” је свих 1.618 сандука, дакле у просеку око један сандук недељно:

ГОДИНА	МЕСТО	БРОЈ САНДУКА
1920.	Котор	1.618
1924.	Београд	657
1942.	Београд	112
1944.	Беч	20
1948.	Минхен	18 (142) 0

Током тог времена власници депозита и залога видели су најмање користи од тих активности. Највише су профитирали енглески купци „сребрног лома”, „Гајдукови”, „Тизенгаузени”, „Уварови”, „Чабовски”, „Гензелеји”, „Миткевичи”, гестаповски функционери – „купци” за време окупације Београда, и њихови руски помагачи – разни „Крејтери & Со”...

Summary

Jovan Kačaki

The Fate of the Saint Petersburg Pawn Bank's (Пејроградская ссудная казна) Treasure in Yugoslavia 1920–1944

The text follows a brief history of the treasure of the Saint Petersburg Pawn Bank (silver and gold objects – given in pawn and deposits), brought to the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes during the Civil War in Russia in 1920. The object of the research was the activity of prominent political leaders – refugees, their collaboration with foreign, notably British auction houses as well as the activity of the Financial Administration within the Chief of Staff of the Russian Army. In the campaign of „alienation” of the Bank's gold and silver deposits, by the end of 1944 its stock was reduced through theft, sale, fraud and (least of all) return to original owners from 1,618 boxes (estimated weight 140 tons) to only 20 boxes. The last boxes were evacuated by Russian refugee quislings to the German Reich. After the collapse of the Reich, they were sold in 1948 in the American Occupation Zone for a fraction of their actual value. The text is based on available archive material, news reports and memoir literature.

ИЗ ИСТРАЖИВАЊА RESEARCHES

Милош Тимоџијевић

УДК 808.61–311

Називи улица Чачка 1893–1992. Један век изграђивања колективног идентитета

Апстракт: Рад је посвећен праћењу свих промена назива улица у Чачку у току једног века, као посебном виду традиције којом се покушавао остварити колективни идентитет локалне средине, у зависности од разних политичких и идеолошких оријентација власти у граду и шире друштвене заједнице.

Развој и ширење урбаних целина, регулисање и просецање нових улица, изискује и потребу давања имена новим саобраћајницама. Поред основног задатка за олакшавање рада администрације и бољег сналажења у граду, давање назива улицама увек представља организовани покушај друштва да будућим генерацијама пренесе одабране културне и историјске вредности како би се сачувале од заборава и послужиле као узор младим нараштајима. То је један од начина на који држава или локална заједница утиче на свест савременика и на дужи период обезбеђује стварање пожељног колективног идентитета. Називи који се дају улицама представљају прихваћену и владајућу државну и друштвену политику у домену обележавања традиције, тиме што се сугерише сећање на одређену личност, догађај, покрет, географску област, просторну целину, историјско раздобље. Имена улица, попут имена школа, могу бити добар показатељ и како се прошлост политички инструментализује и идеологизује.¹

Након коначног одласка Турака из Чачка 1830. године, насеље је остало са свега 900 становника. То је била једна од најмањих вароши у ондашњој Србији. Деценије које су следиле нису Чачку донеле већи економски просперитет, па ни знатније повећање броја житеља града, а самим тим изостало је и ширење и урбанизовање насеља.² Пошто је Србија стекла потпуну независност 1878. године, долази до великог, до тада непознатог, замаха трговине у Чачку. Новчана привреда продрла

¹ Мирослав Јовановић, „У лавиринту традиција: од 'Св. Саве' до 'Митраљете' и 'Ћићка'”, у: *Годишњак за друштвену историју*, IV–1, Београд 1997, стр. 99.

² Holm Sundhaussen, *Historische Statistik Serbiens 1934–1914*, München 1989, str. 104.

је и захватила корен и на селу, а Чачак је у то време постао један од значајних центара за извоз пољопривредних производа. У извозу шљива, пекмеза и ракије град је заузимао треће место у тадашњој Србији. Богати сточарски крајеви у залеђу града обезбеђивали су континуирани извоз и те врсте производа. Савременици су крај XIX века у Чачку запамтили као време привредног просперитета, када се у граду живело лако, весело и безбрижно. „Добро пиће и добро мезе – то је био највиши захтев доброћудног паланчанина. А тога је било доста и јефтино.”³ Пијаца у Чачку постала је чувена због своје разноврсности, богатстава понуде, броја продаваца и купаца, што је поред привредног подстицаја, давало бржи темпо живота целом насељу. Савременици тих збивања сматрали су да: „Живост чачанске пијаце показује да Чачак с правом може погледати на своју будућност. Ову наду ојачавају још државне установе, као: Владичанска столица, Духовни суд, Гимназија, Окружни суд, Окружно начелство и Среска канцеларија. Скоро је подигнута у њему и велика касарна, у којој ће се моћи сместити батаљон војника. Све те установе на једном месту показују тежњу да се од Чачка створи средиште за овај крај.”⁴ Привредни напредак условио је и раст града. Број становника се са 2.290 из 1874. године повећао на 3.869 у 1890. години. Чачак је и даље био мала варош, али са бржим растом броја својих житеља него што је то био случај с многим градовима у Србији тога доба.⁵ Природна депресија у којој је смештен Чачак условила је да се град подизао на подводном тлу, са доста околних бара, мочвара и њених притока. Како су изгледале саобраћајнице Чачка 1876. године, записао је П. А. Ровински, приликом његовог проласка кроз град: „Сва улица је, до колена, била у цомбама од сасушеног, потпуно црног блата.”⁶ Опис улица Чачка, садржи утисак о још слабо уређеним саобраћајницама, непогодним за промет људи и робе. Послови око насипања појединих делова града уздизања саобраћајница и регулације околних река и потока започели су тек осамдесетих година XIX века. До тада су улице при јаким кишама или топљењу снега биле скоро неупотребљиве. Боље саобраћајнице условиле су употребу пријатнијих превозних средстава. Чачак је први фијакер добио 1884, од када су

³ Споменица чачанске реалне гимназије 1837–1937, Чачак 1938, стр. 48–49.

⁴ Сретен Пашић, „Чачак на измаку XIX века”. Чачак у прошлости. Студије и истраживања, приредио Родољуб Петровић, Чачак 1995², стр. 180.

⁵ Раст становништва је настављен у наредним деценијама тако да је Чачак 1900. године имао 4.232 житеља а 1910. године 5.671 становника. (Holm Sundhaussen, n. d., str. 104).

⁶ Павле Аполонович Ровински, „Варош на српској Морави”, у: Чачак у прошлости. Студије и истраживања, приредио Родољуб Петровић, Чачак 1995², стр. 158.

неприкосновене кочије почеле да се истискују из употребе.⁷ Раст насеља изискивао је потребу регулације вароши и њених већ постојећих саобраћајница, те планирање будућих путних праваца и смерова ширења града. Послови на овом пројекту почели су доста касно у односу на друге бројне вароши и варошице у Србији, тек 1884. године, да би нацрти били потпуно завршени у наредних пет година.⁸

Улице у Чачку нису имале имена до коначне израде регулационог плана вароши из 1893. године. До тада су улице носиле називе према путним правцима у које су биле усмерене. Улица која води на гробље – „Гробљанска”, „Ивањички сокак” или „Прћиловица” – улица која води ка Гучи и Ивањици, улица која води за Ужице „Палилула”, пут за Краљево – „Циганска мала”, улица која води за Крагујевац – „Моравци”, централна улица у граду – „Главна чаршија”.⁹ Регулационим планом из 1893. укупно 21 улица добија име.¹⁰ Улице су добиле називе, али тргови нису. Остали су стари називи везани за економију града: Велика пијаца, Мала пијаца, Вашариште. Именовање улица уследило је доста касно, када се као пример узме Београд који је прве називе улица добио 1847, односно 1864. године, јер се првобитни називи нису усталили међу становницима престонице.¹¹ Сви називи улица Чачка из 1893. године могу се поделити у шест група којима се обележавају и негују одређене традиције.

Неговање традиција према називима улица Чачка из 1893. године

ТРАДИЦИЈА	НАЗИВ УЛИЦЕ
Династије Обреновић	Краља Милана, Краља Александра, Кнеза Милоша, Љубичина, Господар Јована, Кнез Михаилова
Првог српског устанка	Хајдук-Вељкова, Синђелићева, Чупићева, Богићевићева
Другог српског устанка	Мутапова, Ломина, Добрачина, Цветна
Средњег века	Обилићева, Кнеза Лазара, Душанова
Неослобођених српских крајева	Сарајевска, Скадарска, Призренска
Локалних назива	Пиварска

⁷ Милосав Протић, „Белешке о старом Чачку”, приредио Милутин Јаковљевић, у: Изворник, Грађа Међуојштинског историјског архива 3, Чачак 1986, стр. 32–37.

⁸ Милош Радовановић, „Чачак на регулационом плану из 1893. године”. Зборник радова Народног музеја XXII/XXIII, Чачак 1994, стр. 238–239.

⁹ Милосав Протић, Белешке о старом Чачку, стр. 33; Мирослав Мојсиловић, Само је један његов град. Записи о старом Чачку, Чачак 1995, стр. 198, 266.

¹⁰ Милош Радовановић, н. д., стр. 244.

Од укупно 21 назива, личности из династије Обреновић добиле су шест. Што је још важније, то су централне улице града које су биле најпрометније, најгушће насељене и у којима су биле смештене најважније установе у граду. Поред тих постојале су само још три улице, Сарајевска, Обилићева и Кнеза Лазара, које су у будућности могле носити епитет главне. Све остале улице били су, заправо, споредни, још слабо настањени, благи сокаци. Када се узму у обзир и улице које носе називе по личностима и догађајима из Другог српског устанка, добијамо слику вароши у којој је половина назива улица везана за династију Обреновић. Занимљив је и избор личности из Првог српског устанка, односно уочљиво избегавање свих оних имена која би помутила славу Обреновића. Изабране су личности које су више јунаштвом донеле славу своме имену него што су имали неку истакнутију улогу у вођству устанка или су, пак, изабрани они људи који нису напустили Србију 1813. године. Избор имена за улице Чачка није се много разликовао од назива београдских улица из такозваног трећег наименовања улица из 1872. године и традиција које су њима неговане (традиције владајуће династије, Другог српског устанка, епских јунака из средњег века, географских топонима из неослобођених крајева „Старе Србије”).¹² Заслуге Обреновића у изградњи Србије XIX века биле су велике, а близина њиховог завичаја Чачку условила је и својеврсну наклоност граду, што се изражавало смештајем важних државних установа, које су утицале на развој насеља. Иако су државотворне особине владара из династије Обреновића значајне за изградњу нововековне Србије, тај мотив није имао доминантну улогу у политици давања имена улицама Чачка, већ је преовладала жеља да се утемељи осећај идентитета града са владајућом династијом као конкретна политичка пракса без историјске анализе заслуга било ког Обреновића за развој Чачка. Државна политика Обреновића је смештањем државних институција у Чачак и градњом великих, па чак и за тако малу варош монументалних здања да би се те установе сместиле, подупирала развој града. Чачак је вероватно због свега тога важио за „курџонску варош”, односно средину која је добрим делом наклоњена династији Обреновић.¹³

¹¹ Бранко Перунич, „Београдско насеље и прво именовање улица у њему”, у: *Годишњак града Београда*, књ. XIV, Београд 1967, стр. 118–123.

¹² Жељко Шкаламера, „Београд 1884. године према оријентационим плановима вароши”, у: *Годишњак града Београда*, књ. XXXI, Београд 1984, стр. 83–84.

¹³ Савременици збивања на измаку XIX века из радикалских редова сматрали су такву политичку оријентацију града као знак заостајања, јер су „сви други били напреднији” од Чачка. (Мирослав Мојсиловић, *Само је један њвој град. Зайиси о старом Чачку*, стр. 258).

Политиком давања имена улицама није заборављена и потреба подсећања грађанства на још неослобођене српске области, као важан национални задатак који у будућности треба обавити. Локални топоними, по којима су улице до првог давања званичних назива носиле имена, потпуно су запостављени, остао је само један назив везан за прво индустријско предузеће у вароши. Није увршћен ни било који назив који би се везивао за неку културну традицију. Стварање осећаја јединства династије и народа, подсећање на легендарну историјску прошлост помоћу епских ликова јунака Косовског боја, обележавало је стремљења званичне државне политике у домену неговања традиција давањем назива улица на крају XIX века.¹⁴

Смена династије 1903. године није утицала на промену назива улица у Чачку. Ипак, извесних промена је било. Расписом министарства из Београда 1904, промењен је назив Гимназије, која је од 1898. године носила назив „Гимназија Господара Јована Обреновића” и враћен је стари назив Чачанска гимназија. Исте године престали су редовни годишњи помени Јовану Обреновићу, који су се одржавали од 1901. године, те обележавање Цвети као дана почетка Другог српског устанка, што је практиковано од 1896. године.¹⁵ Град се до Првог светског рата још полагао развијао, па није било потребе за отварањем нових саобраћајница, тако да су до почетка Првог светског рата просечене само четири нове улице предвиђене регулационим планом, које су добиле и имена: Карађорђева, Курсулина, Девет Југовића и Железничка улица.¹⁶

На основу та четири назива није могуће стећи потпуну слику слављења нових традиција помоћу имена улица у Чачку након 1903. године. Једино је назив Железничке улице упућивао на једну новину у животу града, за коју је локална заједница сматрала да је треба обележавати. Први воз ушао је у чачанску железничку станицу 21. маја 1911. године, а савременици тадашњих збивања су сматрали да је тај догађај: „донео само нов ритам једном животу који је већ био пробуђен”.¹⁷ Иако су улицама била одређена имена, локална власт није у пракси много радила да се ти називи јасно обележе и уоче. По сећању савременика пре Првог светског

¹⁴ У сећању старијих Чачана остао је траг о постојању Улице краљице Наталије која је била на месту Улице кнегиње Љубице. Када је дошло до те промене, и када је поново враћен назив кнегиње Љубице није могуће наћи у изворима за то доба историје Чачка. (Исто, стр. 204).

¹⁵ *Споменица чачанске реалне гимназије 1837–1937*, стр. 155–156, 176, 190.

¹⁶ „Општински избори у Чачку 1923. године”, приредио Радош Мацаревић, у: *Изворник. Грађа Међуоштинског историјског архива 5*, Чачак 1988, стр. 113–165.

¹⁷ *Споменица чачанске реалне гимназије 1837–1937*, стр. 52.

¹⁸ Мирослав Мојсиловић, *Само је један њвој град. Зайиси о старом Чачку*, стр. 264.

рата, није било табли у свим деловима града на којима би била исписана имена улица, већ су постојали само бројеви по кућама.¹⁸

Аустроугарска окупација Србије 1915–1918. донела је нове промене. Називи улица у Чачку „боли су очи” окупаторима који су у њима видели стремљења Србије пред Први светски рат. Један аустријски официр у свом опису Чачка написаном 29. октобра 1915. године, само неколико дана након окупације града, као јасан пример таквих тежњи наводи назив Сарајевске улице.¹⁹ У касну јесен 1915. године, када је војнички тријумф Немачке, Аустроугарске и Бугарске био скоро потпун, било је говора „да Србија мора бити уништена” односно да треба да буде избрисана са политичке карте. У складу с таквим уверењима Аустроугарска није рачунала само са привременом окупацијом Србије, већ су постојали планови и за трајно запоседање њене територије.²⁰ Доказ за такве тврдње може се наћи и у политици преименовања назива улица у Чачку, и увођења имена која су баштинила аустријску и мађарску историјску традицију. На регулационом плану града из 1893. чиновници окупационе власти оловком су забележили измене назива улица у Чачку.²¹

Промене назива улицама Чачка за време аустроугарске окупације 1915–1916. године

Краља Милана	Konrad von Hölzendorf St.
Краља Александра	Franc Jozef St.
Кнез Михаилова	Marija Terezija St.
Цветна	Andrassy St.
Чупићева	Hunyadi St.
Богичевићева	Laudon St.
Ломина	Fehervari St.
Железничка	Bahnhof St.
Велика пијаца	Eugen Platz

Скоро половина улица у граду добила је нове називе. Остаје нејасно да ли су промењена и остала имена. До сада нису пронађени историјски

¹⁹ Рода Рода, „Из дневника о Чачку”, Чачак у прошлости. Студије и истраживања, приредио Родољуб Петровић, Чачак 1995², стр. 190.

²⁰ Андреј Митровић, „Надрастање пораза и подела”, у: Историја српског народа VI–2, Београд 1983, стр. 139.

²¹ Милош Радовановић, н. д., стр. 242.

извори који би потврдили такву претпоставку, али у сећању Чачана остао је траг да је за време аустроугарске окупације промењен назив и Сарајевске улице у Макензенову.²² Називи који су уписани на регулациони план, деле се на аустријску и мађарску историјску традицију у складу са дуалистичким политичким устројством Аустроугарске монархије. Та промена имена улица није оставила било какав траг на живот града. Симболично спаљивање аустроугарске заставе у Чачку 30. октобра 1918. заборављене у наглom повлачењу њихове војске, значило је и крај окупације и покушаја наметања нових облика традиција на овим просторима.²³

Након завршетка окупације град је наставио свој развој, али овога пута у сасвим новом амбијенту. Са стварањем Краљевине СХС, Чачак се нашао у дубокој унутрашњости нове државе, за разлику од ранијег времена када је граница била у релативној близини, одмах на планини Јавор. Проширење државне границе 1918. на југ, до мора, и далеко на запад од Дрине, и север од Саве и Дунава, имало је утицаја на развој града. То се посебно односи на његово повезивање железничком пругом, преко Ужица и Вишеграда, за Сарајево и посредно, за Дубровник и море 1924. године. Подигнуте саобраћајнице повећавале су могућност пласмана разних производа из Чачка и околине, превасходно пољопривредних, на удаљенија и већа тржишта, што је за последицу имало стварање претпоставки и за индустријски развој, који је и уследио. Град је 1921. године добио и електричну енергију за напајање домаћинства и првих већих индустријских постројења. Промена начина живљења становника Чачка добила је бржи темпо, а модернизација у свим видовима живота постала је сасвим уочљива.²⁴ Све је то за последицу имало и повећање броја становника града, са око 5.000 из 1918. године на око 13.000 пред почетак Другог светског рата, односно ширење насеља и просецање нових улица.²⁵

Ако изузмемо Аустроугарску окупацију, првобитни називи улица нису мењани све до 1925. године, када је Сарајевска улица добила ново име, по Војводи Степи Степановићу, а Железничка улица по доктору

²² У сећању је остало и да се Ломина улица звала Grl. Parcer (Grilparcer) Str., што говори да уписани називи на регулационом плану нису били у потпуности спроведени у праксу. (Мирослав Мојсиловић, Само је један њвој град. Записи о сјајном Чачку, стр. 264).

²³ „Храбра Српска војска”, у: Слобода 1918. Специјално издање Чачанског гласа. Чачак 25. октобар 1993, стр. 3.

²⁴ Споменица чачанске реалне гимназије 1837–1937, стр. 53–55; Богумил Храбак, „Привредни, друштвени односи и политички живот Чачка 1918–1941”, Зборник радова Народног музеја XXIV, Чачак 1995, стр. 215–262.

²⁵ Јарослав Дашић, Индустрија чачанског краја 1885–1946, Чачак 1995, стр. 104.

Јарославу Кужељу.²⁶ То је уједно био први случај да је нека улица у граду добила име по човеку који је дуже времена био житељ града. Уз све то су и Војвода Степа и доктор Кужељ били још живи. Општина је Војводу свечано обавестила о својој одлуци, образлажући је његовим великим заслугама: „за освећење Косова и за јединство нашег народа Срба, Хрвата и Словенаца”.²⁷ Доктору Кужељу општина је приредила и свечани банкет поводом педесетогодишњице рада, када је саопштено да ће једна улица у Чачку по њему добити име.²⁸ До почетка Другог светског рата сеамо су још две личности које су биле живе добиле улице у Чачку: Краљица Марија и Адмирал Геprat.²⁹

Општински одбор Чачка, у коме су годинама доминирали радикали, није пропустио да дан након смрти Николе Пашића донесе одлуку о томе да се у граду по њему назове једна улица.³⁰ Велика комеморативна свечаност приређена је и 1932. године у оквиру прославе двадесет година Кумановске битке, када је промењен назив Чупићеве улице у улици Браће Глишића. Најстарији од браће пуковник Александар Глишић погинуо је у Кумановској бици, док су његова два млађа брата изгубила животе током Првог светског рата. Свечаности у Чачку најпре су почеле службом у цркви, коју је држао жички епископ Јефрем Бојовић, да би се након тога формирала поворка од грађана, представника двора и министарстава из Београда, локалних хуманитарних и „витешких” организација, ученика основних и средњих школа и војске. Свечаности су присуствовали у чланови породице Глишић. Епископ Јефрем освештао је спомен-плочу која је постављена у улици која је по браћи Глишић добила име, након чега су одржани многобројни говори о заслугама и величини жртве браће Глишић.³¹

У складу са убрзаним развојем и ширењем града, у Чачку су у више наврата нове улице добијале имена (1931, 1933, 1936. године).³² Укупно је 38 улица добило имена до почетка Другог светског рата. Анализа њихових назива открива неговање неколико група традиција.

²⁶ Међуопштински историјски архив Чачак (у даљем тексту само ИАЧ), Фонд Општине Чачак (у даљем тексту само ОЧ), Књига записника са одборских седница од 9. јуна 1925. године.

²⁷ Писмо војводи Степи Степановићу о промени назива Сарајевске улице у улици војводе Степе Степановића, Народни музеј Чачак (у даљем тексту само НМЧ), И-831.

²⁸ Мирослав Мојсиловић, „Др Јарослав Кужељ”, *Зборник радова Народног музеја II*, Чачак 1971, стр. 141–169.

²⁹ ИАЧ, Фонд Градског поглаварства Чачак (у даљем тексту само ГП), К-9, Ф-II, бр. 396.

³⁰ ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница од 11. децембра 1926. године.

³¹ „Откривање спомен-плоче Браћи Глишић у Чачку”. *Чачански глас*, бр. 16, Чачак 27. октобар 1932, стр. 2.

³² ИАЧ, ОЧ, Књига записника са одборских седница од 18. фебруара 1931. године; ИАЧ, ГП, К-9, Ф-II бр. 396; План града Чачка из 1936. године, НМЧ И-1630; Милош Радовановић, н. д., стр. 243.

Неговање традиција према називим улица Чачка 1918–1941. године

ТРАДИЦИЈА	НАЗИВ УЛИЦЕ
Династије Карађорђевића	Краља Петра I, Краљице Марије
Историје српског средњег века	Страхињића бана, Косовски венац
Историје Српске православне цркве	Чарнојевићева
Првог српског устанка	Бирчанинова
Балканских и Првог светског рата	Војводе Степе Степановића, Милана Маринковића Пиға, Браће Глишић, Браће Васиќић, Булевар ослобођења, Адмирала Геprата, Генерала Хаќића, Кеј мира
Идеологије југословенства	Краља Томислава, Љубљански пролаз, Загребачка
Идеологије свесловенства	Цара Николе II, Свесловенски венац
Краљевине Југославије (СХС)	Пашићева, Драшковићев пролаз
Науке и индустријализације	Теслина, Арсеналска, Радничка, Железничарски пролаз, Индустријски пролаз
Локалних географских топонима	Овчарска, Кабларска, Учитељска, Кључка, Драгачевска, Љубићка, Ратарска, Зелени венац, Стамболијски пролаз
Заслужних грађана Чачка	Кужељева, Кренов пролаз

Од укупно 38 нових назива, највише имена је дато по локалним топонимима, девет назива, али то су биле безначајне и периферне саобраћајнице. Одмах иза те групе следе називи који негују традиције балканских ратова и Првог светског рата, по којима је осам улица добило имена. Није занемарена ни убрзана индустријализација насеља између два светска рата, што је условило појаву нових топонима за одређене делове града. Укупно је шест улица носило имена из те групе назива, али и то су били неугледни сокаци далеко од центра вароши. Локација улице свакако није занемарљив чинилац у вредновању особе по којој носи име. Личности са више друштвеног угледа и значаја које им је заједница давала добиле су и улице у лепшим и насељенијим деловима града: Војводе Степе, Краљице Марије, Краља Петра I, Пашићева.

Док је за прво именовање улица из 1893. била је својствена доминација традиције која се односила на владајућу династију Обреновић и Други српски устанак, време након 1918. и стварања Краљевине

Југославије (СХС), донело је нове друштвене вредности. Давање имена улицама у међуратном раздобљу одликује постепено занемаривање традиција династије и старијег доба српске историје и наглашавање нове традиције балканских ратова и Првог светског рата. Жртве тих ратова постале су централни симбол националног идентитета, односно то је био један од начина укореења идеје интегралног југословенства и стварања осећаја народног јединства у Србији. Балкански и Први светски рат укалупљени су у митске матрице и као такви били су прихваћени у колективној свести. Ратне победе у балканским ратовима схваћене су као догађај који је коначно затворио косовски циклус епских песама, а Први светски рат као догађај који је отворио нови циклус у српској историји.³³ Приликом свечаности проглашења улице Браће Глишића у Чачку, епископ жички Јефрем одржао је говор у коме је нагласио да ниједна нација нема српске храбрости ни Косова, ни „симболне жалости за српским царством и симболе вере у освету и лепшу будућност српску”. Кумановска битка је, по епископу, отворила врата тој вери у Српство и слободу, јер је у њој тријумфовао српски дух. Остали говорници истицали су значај и величину жртава Србије за стварање Југославије, истичући трагичне судбине браће Глишић.³⁴

Од 1893. до 1941. укупно су 63 улице у Чачку добиле имена. То грађанско доба у развоју српског друштва донело је, када су у питању називи улица у Чачку, неговање традиције владајућих династија (14,3% од свих назива), а одмах затим одабраних, пожељних историјских вредности (33,3% од свих назива) које су имале да обезбеде осећај јединства у заједници и створе одговарајући колективни идентитет. За разлику од Обреновића, династија Карађорђевић није имала много својих чланова у списку улица Чачка. Свега три имена: Карађорђе, краљ Петар I и краљица Марија. Приметан је изостанак имена краља Александра I Карађорђевића. Разлоге за тај пропуст можда треба тражити у чињеници да је једна улица у граду већ носила име по краљу Александру Обреновићу, а Чачани су је у званичан план града увели 1936. године само под именом Александрова.³⁵

Везивање за историју српског средњег века сводило се скоро у потпуности на Косовски бој, али на оне личности које су познате из народних епских песама и чије историјско постојање није довољно познато или уопште потврђено (Обилић, браћа Југовићи, Бановић

³³ Olga Manojlović, „Koncentrični krugovi pamćenja: sećanje, tradicija i istorija”, у: *Tokovi istorije I-2*, Beograd 1996, str. 97–102.

³⁴ „Откривање спомен-плоче Браћи Глишић у Чачку”, у: *Чачански глас*, бр. 16, Чачак 27. октобар 1932, стр. 2.

³⁵ План града Чачка из 1936. године, НМЧ, И-1630.

Страхиња). Свој значај има и постепена замена првобитног назива улице Кнеза Лазара у улици Цара Лазара, што је више одговарало стереотипима о протагонистима Косовског боја.³⁶ Та промена усвојена је и у каснијим раздобљима тако да и данас егзистира назив те саобраћајнице са именом улица Цара Лазара.³⁷

Вредности попут јунаштва, храбрости, жртвовања и смрти имале су предност у односу на неке друге еволутивније и свеобухватније историјске резултате. У читавом том раздобљу само је једна личност – доктор Јарослав Кужељ, лекар који је педесет година радио у здравственом просвећивању становника чачанског краја, добила прилику да се по њој назове једна улица у граду. Поред Кужељеве улице, ту је био и Кренов пролаз, име које је дато по првом индустријалцу у Чачку, власнику пиваре, али то име је узето као већ устаљен назив, а не као посебна званична почаст упућена од локалне заједнице свом заслужном суграђанину. Занимљиво је да су обе личности странци. Кужељ је по националности био Чех који је у Чачак дошао за време Српско-турског рата 1876–1878, а Крен Немац из Руме, који у град долази половином XIX века.³⁸

Осећај да се припада једном сасвим новом времену, које је донело до тада непознате технологије у производњи, саобраћају и свакодневном животу, пропраћено је у називима улица Чачка. Индустријализација је мењала начин живота људи, а самим тим и њихова интересовања, па и називе одређених делова града. Улице Арсеналска, Железничка, Радничка, Индустријски пролаз – прате те промене. Није заборављен ни Никола Тесла, који је добио једну не баш угледну улицу у индустријском делу града.

Због истицања вредности јунаштва, храбрости и осталих „ратничких, мушких особина” приметан је недостатак жена из списка назива улица у Чачку до 1941. године. Само су кнегиња Љубица Обреновић и краљица Марија Карађорђевић „удостојене части” да нека улица у граду по њима добије име. Припадност владајућој династији свакако је омогућило да се и имена те две жене нађу, међу осталим именима улица, а не нека њихова лична особина, нарочито не особина и вредност пола коме су припадале. Коло српских сестара је 30. маја 1938. године предлагало градском већу Чачка да се једној улици у граду да име по Надежди

³⁶ Тридесет година након давања назива овој улици у бирачким списковима уместо Кнеза Лазара редовно је уписивано име Цара Лазара. („Општински избори у Чачку 1923. године”, приредио Радош Маџаревић, у: *Изворник. Грађа Међуојштинског историског архива* 5, Чачак 1988, стр. 113–165).

³⁷ *Службени лист ојштинске Чачак*, бр. 10, 23. децембар 1970, стр. 164.

³⁸ Ангелина Фолгић-Корјак, „Сецесија у Чачку”, *Зборник Народног музеја XII-2*, Београд 1985, стр. 23–31; Мирослав Мојсиловић, „Др. Јарослав Кужељ”, *Зборник радова Народног музеја II*, стр. 141–169.

Петровић. Општина је прихватила предлог, али је одлуку одложила до тренутка када се буде правило регулациони план града.³⁹ Та одлука морала је да се сачека све до 1957. године, када је једна улица коначно понела име по првој модерној сликарки у Србији, Надежди Петровић.⁴⁰

По свом социјалном положају, личности по којима су улице добиле имена углавном припадају највишим слојевима друштва (цареви, краљеви, краљице, кнежеви и кнегиње, господари, витезови, војводе, генерали, адмирални, пуковници, мајори, председници влада, министри, патријарси), укупно 55% од свих назива, односно 88,2% од личних имена која су узета за називе улица. Личности из нижих друштвених слојева нису добиле много места. Продор слављења традиција везаних за ратове 1912–1918. године донео је могућност слављења херојства „обичног човека”. Иако рат омогућава „велику демократичност” у страдању, патњи и јунаштву, херојству, жртва обичних људи није вреднована нити је требало да послужи за колективну идентификацију. Једино је улица Браће Васићић изузетак из тог правила.⁴¹ Друштвено пожељне особине поседовали су само виши друштвени слојеви, а жртва је имала смисла и вредности само ако је та личност припадала елити која је по својој мери обликовала друштво. Оправдање за такву праксу може се наћи у величини узора, снази личности, визионарству особе која се успела високо на друштвеној лествици, те транспарентности заслуга појединаца који су командовали у великим ратним операцијама. Страдање или херојство „обичног човека” остајало је анонимно и услед недостатка било какве рационалне представе прошлости Чачка и околине у историјској науци. Све до 1938. године и штампања *Споменице чачанске реалне гимназије 1837–1937*, није се појавила ниједна озбиљнија публикација која би се бавила жртвама ратова 1912–1918. године у чачанском крају.⁴² Та књига има попис свих жртава из редова ученика чачанске гимназије са кратким

³⁹ ИАЧ, ГП, Књига записника са седница градског већа од 30. маја 1938. године.

⁴⁰ ИАЧ, Фонд Народног одбора среза Чачак (у даљем тексту само НОС Чачак), К–8, бр. 790.

⁴¹ Други пример је улица истакнутог „солунца” Будимира Давидовића, по коме је једна улица у граду добила име, али тек 1992. године (*Службени лист општине Чачак*, бр. 9, 29. октобар 1992, стр. 255–256).

⁴² До тада су штампане публикације које су преписивале имена са спомен-плоча жртава ратова 1912–1918. године (Велимир Белопавловић, *Споменица – именик – погинулих и умрлих рајничка-војних обвезника у борби са Турцима, Бугарима, Немцима, Аустријанцима, Маџарима и Арнајџима: од 1912–1918. године чија су имена уписана на спомен-плочи у Ваведњској цркви освећена 23. маја 1921. год.*, Чачак 1921; *Поменик чийиуља за парасиос-спомене и за усйомене фамилијама погинулих и умрлих војених обвезника у рајџу 1912–1918. године из парохиије лазачке*, Чачак 1922; Сретен Михаиловић, Милан Гавриловић, *Споменица јунацима изгинулим и помрлим у рајџовима за ослобођење и уједињење 1912–1918. из Чачка и чачанске црквене општине*, Чачак 1922).

биографијама сваке личности, а у највећем броју случајева и са фотографијом особе, написаних као пример одважности, храбрости и јунаштва, са по правилу обавезним описом погибљије и објашњењем величине жртве. До тада једини помен тих људи сводио се на подизање крајпуташа, што је чинила родбина, или на уписивање имена у заједничке спомен-плоче у локалним црквама.⁴³ Други светски рат и револуционарни преображај друштва на комунистичким принципима после 1945. године прекинули су слављење те врсте традиција и њену могућу примену у називима улица Чачка.

Избор личности по којој је улица добијала име зависно је и од места рођења, или смрти, те од подручја где је та особа провела радни век. Од 38 улица које су до Другог светског рата добиле назив по некој личности, свега 14 (37%) добило је име по особи која је на неки начин била везана за Чачак и његову околину. Локална заједница још није славила заслуге људи из града и околине за развој читавог подручја.

Доминација слављења политичких (историјских) традиција у именима улица Чачка била је потпуна. Осим имена Николе Тесле, доктора Кужеља, индустријалца Крена, ниједна личност изван круга политике није узета да би се по њој назвала било која саобраћајница у граду. Приметан је и недостатак везивања за било коју културну традицију. Јунаци Косовског боја су и протагонисти епских народних песама, односно усмене народне књижевности, па се могу разумети и на тај начин. Ипак, није постојала свест да је потребно везивање са традиције било које врсте уметности. Град је своје урбано лице добијао тек тридесетих година XX века, а у складу с тим, полагаано су се јављала и интересовања за слављење традиција грађанског друштва које нису биле директно везане за борбу, рат, жртвовања и страдања. Уочи Другог светског рата, народни посланик за срез Љубићки Војко Чвркић је, заједно са Миодрагом Васићем, председником чачанске општине, 10. септембра 1939. године свечано открио споменик Весу Милекићу, председнику општине Чачак пред Први светски рат и истакнутом радикалу. То је био први јавни споменик, подигнут било коме у Чачку. Постојала је идеја да се с том праксом настави, и подигну обележја и другим заслужним Чачанима, везаним за развој града у мирнодопско време. Сви за које се то планирало припадали су Народној радикалној странци и у оквиру ње направили каријеру.⁴⁴ Изостављање слављења

⁴³ Теодосије Вукосављевић, „Споменици и спомен-обележја ослободилачких ратова у Чачку и трнавским селима до 1918. године”, *Зборник радова Народног музеја XXI*, Чачак 1991, стр. 301–320; Милован Вуловић, *Знамења слободе*, Чачак 1994, стр. 29–69; Радојко Николић, *Камена књижа предака*, Београд 1979, стр. 105–141.

⁴⁴ ИАЧ, ГП, К–35 Ф–VI, бр. 497; Богумил Храбак, н. д., стр. 264.

многих значајних раздобља у историји српског народа, те развоју града и људима који су га обликовали, умногоме је и резултат недостатка постојања писане локалне историје. Први успешни покушаји учињени су у међуратном раздобљу, а највећу популарност доживела је поменута Споменица гимназије, у којој је написан кратак историјат града, закључно са до тада савременим збивањима тридесетих година XX века. Поред пописа жртава Првог светског рата, грађани Чачка, њихов писмени део, први пут је добио прилику да се упозна са историјским континуитетом града и околине од праисторије до савремених збивања и људима који су оставили трага у развоју града. До тада су индивидуална сећања, уметничке представе, државна политика, епска традиција, митске представе имале потпуну превласт у стварању перцепције прошлости која је искључила не само критичку анализу прошлих збивања, вредновања одређених личности и догађаја већ и било каква рационална знања о прошлости Чачка и његове околине.

Недостатак извора за проучавање историје Чачка с краја XIX и прве две деценије XX века онемогућава утврђивање ко је био предлагач назива улица у Чачку.⁴⁵ Није тачно утврђено ни ко је, или ко су били аутори првог регулационог плана града из 1893. године. Претпоставља се да су то инжењери Јовановић и Кучевски, чији су потписи на плану. Они су могли бити и први „кумови” улица Чачка.⁴⁶ У међуратном периоду предлагач је обично био председник општине, када су били у питању појединачни називи. Било је и супротних примера, као у случају именовања улице Браће Глишића, када је предлагач било „Удружење за унапређење Чачка”.⁴⁷ Ипак, највећи број имена улица, укупно 27 назива, дао је 1936. године општински инжењер Исидор Јањић. Њих је градско веће усвојило исте године без икаквих измена. Улице су се у то време обележавале дрвеним таблама, а одлука о новим називима или измени старих објављивана је, као и остале званичне вести у граду, путем добоша.⁴⁸

⁴⁵ Фондови Начелства округа чачанског, Првостепеног суда у Чачку, као и највећи број докумената из Првог и Другог устанка, укупно пет вагона папира, прерађено је у Фабрици хартије у Чачку 1945. године. Због Указа о прикупљању и употреби отпадака, страдао је и већи број докумената који је настао након 1945. године, што отежава изучавање и тог периода у историји Чачка. (Витомир Василић, „Педесет година рада међуопштинског историјског архива у Чачку”, *Изворник. Грађа Међуопштинског историјског архива* 14, Чачак 1998, стр. 7–8).

⁴⁶ Милош Радовановић, н. д., стр. 239.

⁴⁷ „Откривање спомен-плоче Браћи Глишић у Чачку”, *Чачански глас*, бр. 16, Чачак 27. октобар 1932, стр. 2.

⁴⁸ ИАЧ, ГП, К–9, Ф–II, бр. 396.

Нису сви називи улица из времена Краљевине Југославије опстали у стварности. Списак улица у Чачку који је направила Војна команда места у јануару 1945. године није садржао 11 имена улица која су постојала пре почетка Другог светског рата (Краља Томислава, Чарнојевићева, Свесловенски венац, Зелени венац, Стамболијски пролаз, Ратарска, Радничка, Железничарски пролаз, Кеј мира, Драгачевска и Теслина).⁴⁹

После Другог светског рата револуционарно се преобразило друштво у Србији и целој Југославији. Комунисти су војним путем преузели власт и, опијени победом коју су извојевали, створили друштвени систем совјетског типа, убеђени у своју мисију за остварење друштва социјалне правде и једнакости.⁵⁰ Уверење да су задаци и улога чланова комунистичке партије у стварању лепше будућности неминовност, може се видети и у изјавама водећих чланова КПЈ непосредно после ослобођења Чачка. Тако је Милош Минић на једном збору у граду, у јануару 1945. године изјавио: „Ми смо сада дошли и никада отићи нећемо.”⁵¹ Однос нове револуционарне власти према традицијама из Краљевине Југославије произлазио је из таквих уверења и сводио се на потирање, поништавање, потискивање и мењање садржаја прошлости и наметање нове визије света и пожељних друштвених вредности. Сурови грађански рат у условима окупације само је појачао такву врсту осећаја код преживелих чланова КПЈ, који су након 1945. године добили прилику да друштво обликују по својим мерилима.

Ипак називи улица нису промењени непосредно након ослобођења Чачка 3. децембра 1944. године. Протекло је годину дана до тог чина. Уочи прославе годишњице ослобођења града, Градски народни одбор је на својој седници донео одлуку о промени назива појединим улицама у Чачку и да им се, како је то штампа пренела, „даду имена првобораца који су се својим радом истакли у току ослободилачког рата”.⁵²

⁴⁹ ИАЧ, Фонд Округног народног одбора Чачак (у даљем тексту само ОНО Чачак) К–1, бр. 31.

⁵⁰ Branko Petranović, *Srbija u drugom Svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992, str. 147–151, 670–675.

⁵¹ „Велики народни митинг у Чачку”. *Слободни глас* бр. 1, Чачак 18. јануар 1945, стр. 2.

⁵² „Промена назива улица у Чачку”, *Слободни глас* бр. 45, Чачак 11. децембар 1945, стр. 2.

Промене назива улицама Чачка 1945. године

СТАРИ НАЗИВ УЛИЦЕ	НОВИ НАЗИВ УЛИЦЕ
Краља Александра	Народног хероја Ратка Митровића
Краља Петра I	Миленка Никшића
Краљице Марије	Јаше Продановића
Драшковићева	Благоја Нешковића
Краља Милана	Бате Јанковића
Кнеза Милоша	Александра Ранковића
Кнеза Михаила	Доктора Драгише Мишовића
Господар Јованова	Коче Поповића
Кнегиње Љубице	Ђоке Поповића
Цара Николе II	Симе Сараге

Промењено је укупно десет назива. Скоро су у потпуности „страдала” имена улица која су баштинила традиције разних династија. Том списку додата је и улица која је носила назив творца „Обзнане” министра Драшковића. Од свих крунисаних глава остала су само имена Цара Душана и митског Цара Лазара. То свакако није случајност, јер је од проглашења Републике 29. новембра 1945. године, па до свечане седнице Градског већа у Чачку у част ослобођења града, протекло свега неколико дана. Нови називи нису ексклузивно припадали комунистичком покрету. Ђорђе Поповић је страдао као партизан, али је био један од првака Савеза земљорадника у Чачку, док је Јаша Продановић и након завршетка рата предводио Републиканску странку. Занимљиво је да су четири улице добиле имена по још живим људима: улица Александра Ранковића, Коче Поповића, Благоја Нешковића, Јаше Продановића. Управо та четири назива нису ни усвојена, већ су задржани претходни називи за те улице. Остале измене су усвојене и појављују се у званичним документима током 1946. године.⁵³ Уочљиво је да се у том списку имена улица налази скоро искључиво „српски кадар” из КПЈ, чиме се на посредан начин осликава свест чланова КПЈ у Градском народном одбору Чачка о значају и улози осталих народа и крајева Југославије у Другом светском рату и револуцији, односно недостатак духа „интернационализма” и званично прокламованог „братства и јединства” народа Југославије.

⁵³ ИАЧ, Фонд Градског народног одбора Чачак (у даљем тексту само ГНО Чачак), К-1, бр. 52/46.

Изузетак је једино Симо Сарага, али он је свој радни век провео у Чачку, где је 1942. године и погубљен. Приметан је изостанак и самог Јосипа Броза из списка имена улица у Чачку.

Већ 26. децембра 1946. године, Градски народни одбор доноси одлуку о новој промени назива улица.⁵⁴ Измењено је укупно осам назива.

Промене назива улицама Чачка 1946. године

СТАРИ НАЗИВ УЛИЦЕ	НОВИ НАЗИВ УЛИЦЕ
Краљице Марије	29. новембра
Пашићева	Стаљинградска
Учитељска	Учитеља Мариновића
Господар Јованова	Светозара Марковића
Кужељева	Милутина Стојића
Гепратова	Лоле Рибара
Браће Васићић	Богдана Капелана
Јездински пролаз	Драгана Вранића

Ни ова промена назива није била потпуна и коначна. Улице која је добила име по Милутину Стојићу, враћен је стари назив, док је Стаљинградска улица преименована у улицу Филипа Филиповића. Документи који би пратили све промене назива улица након 1946. године нису сачувани, тако да за сада није могуће утврдити хронологију давања имена улицама Чачка у том раздобљу.⁵⁵ До доношења новог регулационог плана града 1953. године измењена су укупно 73 назива или су потпуно новим улицама дата имена.⁵⁶ Сви називи из времена пре 1941. године нису избрисани, али таквим личностима посвећене су улице мање значајне него што је то било раније.

⁵⁴ ИАЧ, ОНО Чачак, К-1, бр. 32/46.

⁵⁵ Витомир Васић, н. д., стр. 7–8.

⁵⁶ У недостатку извора за то доба једини начин да се дође до овог броја нађен је у одузимању свих назива који су дати након 1953. године од пописа имена улица Чачка из 1970. године. (Архив Скупштине општине Чачак, Записник са XXXII седнице Већа произвођача скупштине општине од 19. новембра 1962. године; ИАЧ, НОС Чачак, К-8, бр. 777, 790, 885, 888; ИАЧ, Фонд Скупштине општине Чачак (у даљем тексту само СО Чачак) К-49, материјали са седнице СО Чачак од 8. фебруара 1961. године; *Чачански глас*, 1953–1966. година; *Службени лист општине Чачак* бр. 10, 23. децембар 1970, стр. 159–165).

Промене назива улицама Чачка од 1947. до 1953. године

СТАРИ НАЗИВ УЛИЦЕ	НОВИ НАЗИВ УЛИЦЕ
Цара Лазара	Доктора Драгише Мишовића
Цветна и Цара Душана	Цара Лазара
Овчарска	Цара Душана
Миленка Никшића	Војводе Степе
неименована главна улица у Љубићу	Миленка Никшића
Велика пијаца	Трг палих бораца

Приметно је да традиције радничког и комунистичког покрета и НОБ-а и револуције у том времену нису односиле апсолутну превагу у називима улица. Од укупно 82 имена која су дата улицама од 1945. до 1953. године, 46% баштини те традиције, односно три улице везују се за традиције радничког покрета и КПЈ пре 1941. године, пет улица носи имена преузета из традиција међународног радничког покрета, а осталих 30 назива везује се за НОР и револуцију. Следећи по реду називи нису гајили неку посебну традицију, већ су улице добијале имена по географским топонимима. Та имена нису имала додире с тадашњим владајућим политичким погледом на свет (улице Новосадска, Златиборска, Балканска...), укупно 44% назива. У питању је био покушај да се грађанима прикаже географска целина државе у којој живе и створи осећај јединства простора и људи. Следе имена из српске националне историје, свега пет улица: Драгутина Гавриловића, Његошева, Хаџипроданова, Книћанинова, Немањина (6% од свих назива). Везивање за културне традиције огледало се само у три имена улица: Нушићева, Змајева и Дисова (3,5% од свих назива). Све три саобраћајнице биле су и дан-данас остале, споредне, забачене, слабо уређене.

Слична тежња давања имена улицама настављена је и до 1964. године. Од 19 нових назива, осам је узето из традиције КПЈ, 10 се везивало за географске топониме, а само један за културну традицију (улица Надежде Петровић). За то време својствен је обичај да се на комеморативним седницама општинског већа одлучивало да поједине улице и тргови у Чачку добијају имена по преминулим руководиоцима КПЈ/СКЈ. Тако је 1953. године једна од најлепших новопросечених улица у граду добила име по Борису Кидричу.⁵⁷ Некадашње вашариште у

⁵⁷ „Народна жалост у Чачку”, *Чачански глас*, бр. 356, 14. април 1953, стр. 1.

граду (сточни пијац), добило је назив Трг Буре Салаја 1958. године, непосредно после Салајеве смрти.⁵⁸ Дан након погибје Слободана Пенезића, 7. новембра 1964. године, на комеморативној седници општине донета је одлука да се једној улици или тргу у Чачку да његово име.⁵⁹ Анализа назива улица који су регистровани до 1970. године открива негововање неколико група традиција.⁶⁰

Негововање традиција према називима улица Чачка 1945–1970. године

ТРАДИЦИЈА	БРОЈ УЛИЦА	ПРОЦЕНАТ
НОБ-а и револуције	34	24%
Предратног и послератног радничког и комунистичког покрета	8	5,7%
Међународног радничког и комунистичког покрета	5	3,5%
Српске националне историје	28	20%
Просторне, географске целине Србије и Југославије	39	27,6%
Културе	4	2,8%
Науке, технике и индустрије	3	2,1%
Заслужних грађана Чачка	4	2,8%
Локалних назива	16	11,3%

Највећи број улица требало је да својим именом подсећа грађане на просторну целину државне заједнице у којој су живели. То је уједно најбројнија група имена улица 27,6% од свих назива. Највише имена везано је чачански крај (10 назива), затим Србију (11), територије које насељавају Срби ван Србије (9) и остале области Југославије (9). Занимљиво је да није узет ниједан географски топоним из Словеније. Друга по бројности је група назива која се везује за комунистички и партизански покрет у Другом светском рату (24% имена улица). Борба, жртвовање, страдања припадника овог покрета, требало је да се

⁵⁸ „Трг код железничке станице и мајсторска школа у Чачку носиле име великог револуционара Буре Салаја”, *Чачански глас*, бр. 21, 28. мај 1958, стр. 1.

⁵⁹ „Минут ћутања за изгинуле револуционаре”, *Чачански глас*, бр. 44, 13. новембар 1964, стр. 1–2.

⁶⁰ *Службени лист општине Чачак*, бр. 10, 23. децембар 1970, стр. 159–165.

овековече и обезбеди непрекидно слављење традиција КПЈ. Пошто је жртва за нову социјалистичку Југославију била основни критеријум, избор људи по којима су улице добиле имена одређиван је начином њихове смрти. Од укупно 29 личности, 14 је страдало од припадника четничког покрета (48,3%), још пет у сарадњи четника и Немаца (12,2%), седам од Немаца (24,1%) и три од свих осталих формација (10,4%). Уочљиво је инсистирање на грађанском рату и страдањима припадника партизанског покрета од четника, која нису смела да се забораве. Структура жртава Другог светског рата у општини Чачак изгледа сасвим другачије, у односу на њено преламање у називима улица. Од укупно 2.421 лица која нису преживела рат, у борби са свим формацијама које су биле непријатељске према партизанском покрету погинуло је 596 људи (24,6%). Немци су стрељали 689 лица (28,5%), четници су убили 301 лице (12,4%). На све остале начине убијено је или умрло 34% жртава Другог светског рата у општини Чачак.⁶¹ Идеолошко-пропагандна функција у политици давања имена улицама Чачка овде се јасно уочава. Након пропасти устанка у касну јесен 1941. године долази до скоро потпуног нестанка већих партизанских војних формација на просторима западне Србије. Борба се свела на усамљене и изоловане акције малог обима, које су изазивале жестоку противреакцију легализованих четничких одреда.⁶² Жртве партизанског покрета из тог времена нарочито су наглашаване као пример истрајности и херојства у борби против окупатора и „домаћих издајника”, под којим су подразумевали четнике Драже Михаиловића као главног идеолошког противника у борби за власт, да би се остварио револуционарни преображај друштва. Од 29 лица која су изабрана да би се по њима назвале улице, њих 25 припадало је КПЈ (86,2%). Удео припадника КПЈ и СКОЈ-а у збиру свих жртава Другог светског рата општине Чачак изгледа другачије. Погинуло је укупно 318 чланова КПЈ, што представља 13,1% од свих жртава рата и 151 припадника СКОЈ-а – 6,2% од свих жртава рата.⁶³ Социјална структура открива да се у списак имена улица још нису уврстили нижи друштвени слојеви. Највише је студената – седам назива, лица са завршеним факултетом – шест назива, радника – пет назива, занатлија – четири назива, учитеља, ученика и сељака – по два назива и службеника – један назив. У рату је највише страдало сељака – 1.163

⁶¹ *Чачански крај у НОБ-у. Пали борци и жртве*, Чачак 1977, стр. 454. Највећи број биографија изгинули припадника партизанског покрета у Чачку и његовој широј околини, те потпуни преглед структуре жртава може се наћи у наведеној публикацији.

⁶² Branko Petranović, *Srbija u drugom Svetskom ratu 1939–1945*, str. 319–328; Милојица Пантелић, Радован М. Маринковић, Владимир Никшић, *Чачански одред*, Чачак 1982, стр. 270–293.

⁶³ *Чачански крај у НОБ-у. Пали борци и жртве*, стр. 453.

лица из општине Чачак или 48% свих жртава.⁶⁴ Личности комунистичког и партизанског покрета које су живеле, радиле и деловале ван Чачка и његове околине нису превише слављене у називима улица. Изван подручја чачанског краја узете су само две личности за називе улица (Иво Лола Рибар и Сава Ковачевић).

Све до 1970. године није било јасно одређеног система по којем су улице добијале називе. Највише предлога за имена улица и тргова давао је Савет за комуналне послове.⁶⁵ Град је брзо повећавао број становника, од 12.987 из 1948. године на 27.641 житеља у 1961. години.⁶⁶ Убрзани развој Чачка, његово ширење, подизање нових насеља, повећање броја становника, просецање нових саобраћајница условио је и потребу давања имена улицама у већем броју него што је то до тада био случај. На седници Скупштине општине Чачак одржане 1. јуна 1964. донета је одлука да се одустане од даљег именовања нових улица на стари начин, изврши ревизија дотадашњих назива и уједно дају предлози за имена новим улицама у сарадњи с борачком организацијом и организацијом Социјалистичког савеза.⁶⁷ Општинске власти нису биле задовољне структуром дотадашњих назива. До 1970. године, када је извршен попис свих улица, регистрован је укупно 141 назив. Остале улице су до коначног давања имена носиле само број под којим су унете у урбанистички план града. Заједно са пописом, одређен је и поступак по коме ће улице у будућности добијати имена. За промену постојећих и давање нових имена општина је образовала комисију из редова одборника и „радника из области привреде и непривреде и представника друштвено-политичких организација”. За улице које су носиле имена истакнутих јавних, културних, историјских личности било је предвиђено да се на почетку таквих улица поставе нарочите табле изливене од бронзе у облику штита, на којима би се налазила плакета личности са кратким биографским подацима. Остале улице и тргови обележавани су обичним „таблицама од трајног материјала”.⁶⁸ Одлука о постављању табли од бронзе са плакетом личности по којој улица носи име, примењена је само у случају улице Филипа Филиповића и ни у једном другом случају до 2000. године.

⁶⁴ Исто, стр. 451.

⁶⁵ ИАЧ, СО Чачак, К-49, материјали са седница СО Чачак од 5. априла 1961. године.

⁶⁶ Пораст броја становника наставио се и следећих деценија. Чачак је 1971. године имао 38.244 становника, 1981. године 47.855, 1991. године 72.392 житеља. (Илија Поповић, *Opština Čačak. Geografska proučavanja*, Čačak 1966, str. 51).

⁶⁷ Архив општине Чачак, Записник са XIV заједничке седнице Скупштине општине одржане 1. јуна 1964. године.

⁶⁸ *Службени лист општине Чачак*, бр. 10, 23. децембар 1970, стр. 159–165.

Од седамдесетих година политика давања имена улицама радикално се мења. На годишњицу ослобођења Чачка, 1. октобра 1974, промењени су називи почетним деловима улица Ратка Митровића и Бате Јанковића, који нису једна саобраћајна целина, у Булевар маршала Тита.⁶⁹ До 1980. године још шест улица у граду добило је имена, и сви називи били су везани за НОБ и револуцију (улица Чачанског партизанског одреда, Чачанског батаљона, Народног хероја Радована Јовановића, Народног хероја Милуна Минића и улица Миодрага Мила Ивковића).⁷⁰ Највећи број улица у граду био је већ у том времену просечен, регулисан и у саобраћајној употреби, али без званичног имена. Остале нове саобраћајнице биле су евидентирание само по бројевима. Ако је пред Други светски рат недостатак писане историје града био један од чинилаца који је могао утицати на политику давања имена улицама, исти закључак се може извести и за изостанак масовнијег утицаја традиција партизанског и комунистичког покрета у политици давања назива улицама Чачка до краја седамдесетих година XX века. Иако је постојала политичка воља да се управо такве традиције славе, није било одговарајуће писане подлоге за објашњења којима би се поткрепила оправданост таквог чина. Штампане књиге „Чачански крај у НОБ-у. Пали борци и жртве” у Чачку 1977. године, донело је биографије 4.642 особе које су страдале током Другог светског рата из општина Чачак, Горњи Милановац и Лучани, и које су на неки начин биле везане за партизански покрет или су страдале у репресији окупатора и током Априлског рата. Појава те публикације, и многих других сличне врсте у том раздобљу, омогућила је њену примену у слављењу традиција партизанског покрета на један нов начин, што раније није било могуће услед недостатка знања о начину и масовности страдања учесника Другог светског рата.⁷¹ Давање назива улицама које до тада нису имале имена била је прилика да се примени слављење те врсте традиција.

⁶⁹ *Службени лист општинске Чачак*, бр. 11, 1. октобар 1974, стр. 249.

⁷⁰ *Службени лист општинске Чачак*, бр. 10, 1. октобар 1976, стр. 203. и бр. 13, 23. децембар 1976, стр. 269.

⁷¹ Поред поменутих публикације, у Чачку је 1973–1983. објављено још девет књига које су се бавиле партизанским покретом у току Другог светског рата: Младен Стефановић, *Партизански видари*, Чачак 1973; Владимир Никшић, *Слободари*, Чачак 1976; Исти, *Сјазаме слободе*, Чачак 1976; Димитрије Јањић, Драгиша Петровић, *Доктор Драгиша Мишовић*, Чачак 1979; Недељко Јешић, Младен Стефановић, *Рајко Митровић*, Чачак 1979; Милутин Јаковљевић, *Раднички покрет у чачанском крају*, Чачак 1979; Вук Петронијевић, Димитрије Јањић, *Непокорени. Хроника Ашенице и кулиноваца*, Чачак 1981; Милојица Пантелић, Радован М. Маринковић, Владимир Никшић, *Чачански одред*, Чачак 1982; Миодраг Вујиновић, Мирољуб Пантовић, *Херој Трејуша*, Чачак 1983. Ни у једном другом времену није постојала овако богата „продукција” радова који су се бавили партизанским покретом.

Права поплава назива везаних за традиције комунистичког и партизанског покрета у Другом светском рату уследила је тек осамдесетих година. Улице у приградским насељима које до тада нису имале имена скоро у потпуности баштине традицију НОБ-а.⁷² Од укупно 146 нових назива, 138 (94,5%) везано је за ту традицију. Изузетак чине улице које носе називе по Вуку Караџићу, Авраму Лукићу, 1.300 каплара. Ту су и књижевници из Чачка: Драгослав Грбић и Владимир Костић (који је био члан КПЈ пред Други светски рат, када је и преминуо). Остала три назива била су, у ствари, озваничење локалних устаљених имена за одређене делове града. Уследила је и ружна пракса додавања уз званично име и надимка личности по којој улица носи назив: „Рајо”, „Цигиш”, „Ротоња”, „Цуца”, „Мићо”, „Цала”, „Жико”, „Вецо”, „Абаз”, „Деса”, „Сурцо”, „Чаво”, „Абисинац”, „Жожо”, „Амица”, „Јањовац”, „Доца”, „Јаре”, „Патак”, „Жацо”, „Мртвак”, „Кудро”, „Дикица”, „Трнавац”. Анализом имена тих улица добијамо неколико критеријума којих су се држали предлагачи.

Критеријуми за давање имена улицама Чачка 1980–1988. године

КРИТЕРИЈУМ ЗА ДАВАЊЕ ИМЕНА	БРОЈ ИМЕНА	ПРОЦЕНАТ
Убили га четници	40	26,5%
Ухватили четници и предали Немцима који га убијају	34	22,5%
Ухватила га полиција и предала Немцима који га убијају	11	7,3%
Убили га Немци	31	20,5%
Убиле га остале непријатељске формације у рату	35	23,2%
Чланови КПЈ	97	64,2%
Чланови СКОЈ-а	17	11,3%

Идеолошки набој у политици давања имена улицама није смањен. Страдање од припадника четника Драже Михаиловића, доносило је веће друштвено признање него страдање од Немаца или било које друге војне формације у Другом светском рату. Страдања припадника КПЈ и СКОЈ-а посебно је наглашавано. За разлику од претходног времена у списак имена улица увршћен је већи број личности из нижих социјалних слојева – сељака 28,5%, занатлија 19,9%, радника 15,2%. У круг личности које су добиле прилику да се по њима назове нека улица ушло је и доста обичних бораца у партизанским јединицама (67,4%), али је избор тако направљен да је њихова жртва имала смисла само ако су страдали од „домаћих издајника” (42% имена). Остатак назива везан је за командно

⁷² *Службени лист општинске Чачак*, бр. 5, 3. јул 1980, стр. 102–105 и бр. 3, 16. април 1986, стр. 68–69, бр. 4, 22. април 1988, стр. 32.

особље, војно и политичко. Због бројности улица а ограничености броја људи који су страдали у Другом светском рату, омогућена је велика „демократичност” у давању назива улицама Чачка у том раздобљу. Пошто је кључни критеријум био припадност партизанском покрету, омогућено је да се на том списку нађу и личности које се нису истакле неким нарочитим подвигом, нити је њихово страдање било на било који начин узвишено да би послужило као пример жртвовања за остварење идеолошких, националних или државних тежњи и стремљења.⁷³ За остварење идентификације с партизанским покретом у Другом светском рату, много су простора пружали примери народних хероја, али због необјашњивих разлога нису сви народни хероји из чачанског краја који су изгубили живот у рату добили и улицу у граду. Од укупно 19 личности „искоришћено” је свега девет имена за називе улица.⁷⁴

Са успостављањем вишестраначког парламентарног система у Србији 1990. године, те распадом СФРЈ следеће 1991. године, делимично се мења политички амбијент, а самим тим и пожељне друштвене вредности. Једном броју улица Чачка поново је промењен назив 1992. године.⁷⁵

Промене назива улицама Чачка 1992. године

СТАРИ НАЗИВ УЛИЦЕ	НОВИ НАЗИВ УЛИЦЕ
Бориса Кидрича (део)	Светог Саве
Бориса Кидрича (део)	Данице Марковић
Пролетерских бригада	Ратка Митровића
Слободана Пенезића	Немањина
Немањина	Будимира Давидовића
Војводе Степе	Краља Петра I
Светозара Марковића	Господар Јованова
Трг Ђуре Салаја	Јаше Продановића
Лоле Рибара	Светозара Марковића
Ратка Митровића	Војводе Степе
Булевар Октобарске револуције	Николе Пашића
Булевар маршала Тита (део)	Градско шеталиште
Булевар маршала Тита (део)	Жупана Страцимира

⁷³ За овакву констатацију може послужити пример улице Миљка Стојкановића, који се као обичан борац Љубићког партизанског батаљона утопио у Морави приликом борбе с четницима и Немцима, 2. децембра 1941. (*Чачански крај у НОБ-у. Пали борци и жртве*, стр. 131).

⁷⁴ *Чачански крај у НОБ-у. Пали борци и жртве*, стр. 397–401.

⁷⁵ *Службени лист оштинске Чачак*, бр. 9, 29. октобар 1992, стр. 255–256.

Скупштина општине је 17. јула 1992. године усвојила предлог комисије за именовање улица, која је имала критеријум да се називи улица не могу давати по личностима из политичке историје ако од њихове смрти није прошло најмање 40 година. Мењање назива улицама у Чачку, у коме је до 1996. године локалну власт држала Социјалистичка партија Србије, учињено је на основу одговарајуће препоруке Народне скупштине Србије из 1991. године. Тада је закључено „да имена оних који су деценијама радили на штету српског народа и Србије у целини не могу да се налазе на почасним местима – у улицама, трговима”. Занимљиво је да се приликом скупштинске расправе о промени назива улица нико није сећао како је трг Ђуре Салаја добио име. Свест да је жртвовање и страдање у рату највиши идеал који друштво треба да слави, изражено је и овом приликом. На скупштинској седници општине Чачак чули су се и предлози да достојно буду обележене и погибије Чачана, у ратовима на просторима СФРЈ. До 1992. године, када је одржана та скупштинска седница, погинуло је укупно 21 лице из општине Чачак у тим сукобима.⁷⁶ Припадници партизанског и комунистичког покрета који нису били из Србије, или догађаји за које је процењено да нису везани за Српску историју, избрисани су са списка улица (Јосип Броз, Борис Кидрич, Ђуро Салај, Лола Рибар, Октобарска револуција, Пролетерске бригада). У ту групу увршћен је и Слободан Пенезић. Ранија имена заменила су нова из српске националне историје и прошлости Чачка, при чему је вођено рачуна да се делимично врате стари називи улица. При том је направљена озбиљна материјална грешка. Брату Стефана Немање, кнезу Страцимиру који је саградио манастир на месту данашњег Чачка око којег је касније израсло насеље, дата је титула коју никада није носио – жупан.⁷⁷ Начело враћање првобитних назива није испоштовано до краја, јер главној улици у граду није враћено право име из 1893. године, улица Краља Александра (Обреновића), већ је усвојен назив Градско шеталиште. Образложење за такву одлуку нашло се у традицији Чачана који ту улицу нису никада звали њеним правим именом, већ само корзо. Исти случај је и са делом улице Бате Јанковића, која је добила име по кнезу Страцимиру, уместо по Краљу Милану Обреновићу, што је првобитни назив те саобраћајнице. Имена Ратка Митровића и Светозара Марковића нису избрисана са списка улица, али су сада добили знатно лошије локације у граду, много даље од центра града.⁷⁸

⁷⁶ „Жупан Страцимир – уместо Броза”, *Чачански глас*, бр. 31, 24. јул 1992, стр. 3.

⁷⁷ Јованка Калић, „Србија у доба кнеза Страцимира”, *Бољородица градачка у историји српског народа*, Чачак 1994, стр. 47–56.

⁷⁸ *Службени лист оштинске Чачак*, бр. 9, 29. октобар 1992, стр. 255–256.

Укупан број улица које у Чачку и проградским насељима носе имена, због непотпуности документације није могуће са апсолутном тачношћу утврдити. Користећи више извора, долази се до броја од 327 саобраћајница које имају званично име, закључно с крајем 1999. године.⁷⁹ Анализом тих назива настаје слика неколико различитих традиција које се негују у именима улица Чачка.

Неговање традиција према свим називима улица Чачка – стање 1999. године

ТРАДИЦИЈА	БРОЈ УЛИЦА	ПРОЦЕНАТ
НОБ и револуције	198	60,5%
Предратног и послератног комунистичког и радничког покрета	5	1,5%
Међународног комунистичког и радничког покрета	4	1,2%
Српске националне историје	35	10,7%
Просторне, географске целине Србије и Југославије	35	10,7%
Културна традиција	9	2,7%
Заслужних грађана Чачка	2	0,61%
Локалних назива	35	10,7%
Науке, индустрије, технике	4	1,2%

Приметна је апсолутна доминација традиција везаних за комунистички и партизански покрет у Другом светском рату, 60,5% од свих назива, што је повећање за око 35% у односу на 1970. годину. Број улица које би баштиниле традицију предратног и послератног комунистичког покрета сведен је на најмању меру, тако да је традиција партизанског покрета остала издвојена из корена одакле је израсла. Нема ни помена личности из политичког живота Југославије након 1945. године, који је заправо резултат борбе партизанског покрета. Приметно је и повећање назива везаних за културну традицију, али у укупном броју улица, оне и даље заузимају занемарљиво место. Све културне традиције свеле су се на девет улица: Драгослава Грбића, Данице Марковић, Дисова,

⁷⁹ Службени лист општинске Чачак 1966–2000. година; План града Чачка, Чачак 1999; Списак улица града Чачка који је направљен за потребе „Урбанпројекта“ из Чачка.

Змајева, Владимира Костића, Нушићева, Булевар Вука Караџића и улица Надежде Петровић. Том списку треба додати и Његошеву улицу. Уочено је везивање за књижевност, а једини изузетак представља улица сликарке Надежде Петровић. Иако је комунистички покрет донео правну једнакост мушкараца и жена, није се променило вредновање заслуга женске популације у изградњи друштва. Од укупно 327 имена улица, само је 15 посвећено женама, односно 4,6% од свих назива. У питању су биле припаднице КПЈ и партизанског покрета које су страдале током Другог светског рата. Изузетак су Чачанке Даница Марковић, прва српска модерна песниквања и сликарка Надежда Петровић, те и кнегиња Љубица Обреновић.

Број назива није једини показатељ политике давања назива улицама. Значајнија је и локација саобраћајнице, која одређује њено место у свести суграђана. Урбанистичка структура Чачка одређена је са три саобраћајнице у центру града око којих се ширило насеље. Анализом промена назива тих улица у току једног века открива се слика разних режима и званичних државних система вредности које је требало преносити грађанима Чачка.

Промене назива улицама у центру Чачка 1893–1992. године

ГОДИНА	УЛИЦА	УЛИЦА	УЛИЦА
1893.	Господар Јованова	Краља Александра	Краља Милана
1916.	Господар Јованова	Franc Jozef Str.	Konrad von Hölzendorf Str.
1945.	Коче Поповића	Ратка Митровића	Бате Јанковића
1946.	Светозара Марковића	Ратка Митровића	Бате Јанковића
1974.	Светозара Марковића	Булевар маршала Тита	Булевар маршала Тита
1992.	Господар Јованова	Градско шеталиште	Жупана Страцимира

Центар града је место где је највећа концентрација државних и локалних установа, простор који је испуњен људима током читавог дана због најразличитијих потреба, на чију свест је требало да се утиче називима улица и обезбеди „пожељна“ идентификација појединца. У доба династије Обреновић јасно је профилисана политика стварања осећаја јединства народа и династије путем имена улица. Аустроугарска је за време окупације наметнула туђинске традиције новим називима саобраћајница, што је на неки начин било и један од видова тријумфа победника над покореним народом. Са ослобођењем од окупације враћени су стари називи, а династија Карађорђевић, као и пре Првог светског рата, није, макар у Чачку, према називима улица, стварала осећај повезаности грађана и владарске куће. Долазак комуниста на власт

наметнуо је партијску и идеолошку традицију, која је раскидала са грађанским периодом у историји српског друштва. Народни хероји и заслужни партизански борци из чачанског краја добијају истакнуто место у именима улица. Култ личности Јосипа Броза кроз називе улица уведен доста касно, тек 1974. године. Локација улица које су понеле његово име, скоро цео центар града, требало је да на неки начин исправе то закашњење. Увођење вишестраначког парламентарног система у политички живот Србије и разбијање СФРЈ, наметнуло је потребу делимичног брисања традиција из доба комунизма и поновног увођења традиција грађанског друштва. Трагање за идентитетом града дајући називе улицама, донело је покушаје везивања за средњи век, укључивање устаљених неформалних назива за улице, које су без било какве културне, историјске, и идеолошке поруке, као начин избегавања и заобилажења тренутно непожељних традиција.

Организовани напор друштва да помоћу имена улица наметне слављење одређене врсте традиција, упорно се сударао са давно устаљеним називима одређених саобраћајница у граду. Покушаји да се на дуже време наметне одређена, пожељна врста сећања, није имала успеха. Код старијих Чачана и данас су у употреби називи Гробљанска улица за Обилићеву улицу, Ивањички сокак за Кнеза Милоша улицу, Палилула са улицу Војводе Степе Степановића, иако је протекло више од сто година од давања имена тим саобраћајницама. На исти начин нешто млађи грађани Чачка упорно улицу Драгише Мишовића називају по првобитном називу – улица Цара Лазара. По истом принципу промене назива улица из 1992. године још не постоје у свести Чачана. (Немањина улица се у свакодневном разговору и даље назива Пенезићевом.)

Анализирајући тренутно стање назива улица у Чачку, долази се до резултата да се највише славе комунистичке традиције (63,2% од свих назива). Остале историјске традиције заузимају 10,7% од свих имена, док су културне традиције сведене на 2,7%, а традиције заслужних грађана Чачка из његовог мирнодопског цивилног развитка заступљене су са свега 0,61% од свих назива улица. Сваком друштву потребан је изврстан минимум свести о заједништву и солидарности како би дефинисало циљеве, решавало проблеме и уопште било способно за делање.⁸⁰ Називи улица у Чачку изостављањем многих раздобља из историје града не обезбеђују тај циљ, јер се осећај заједништва и колективног идентитета стварао на основу идеолошких потреба КПЈ/СКЈ без ослоњања на многе друштвене вредности које би оствариле потпунији и јачи легитимитет локалне заједнице. Потпуним занемаривањем грађанских вредности из прошлости града и заслуга

⁸⁰ Јирген Кока, *О историјској науци. Огледи*. Београд 1994, стр. 48.

многих генерација за његову изградњу, осиромашен је савремени однос према садржајима прошлости. Тиме се отвара простор да у друштвеном односу према историји преовладају поједностављене, стереотипне представе уместо рационалних и научно заснованих знања.⁸¹

Одлука о именима улица долази од локалне власти. Један од начина да се на ту врсту традиције утиче је и укључивање стварног сазнавања историје, овога пута локалне, чиме би се традицији дале нове особине и чиме би се допринело да она постане део свести савременог доба и модерног друштва.⁸² Чачак није успео да добије, упркос многим покушајима, своју историју која би омогућила поуздана знања о прошлости града и околине, чиме би се омогућила стручна помоћ тој врсти политичке праксе.⁸³ Поред неизбежних притисака, па и доминације дневне политике у животу насеља, недостатак рационалних сазнања о прошлости Чачка значајан је чинилац који је условио лутања и несналажења у трагању за идентитетом града путем политике давања имена улицама.

Савремена имена улица Чачка баштине разне традиције, које су често биле идеологизоване или упрегнуте у пропагандне сврхе, с приметном инерцијом употребе неформалних, устаљених или првобитних назива улица, који нису избрисани из свести људи. Цивилизацијски ход насеља кроз време, колективно-психолошке прилике прошлих доба, духовну климу разних епоха, неопходно је сачувати, обележити. Исто правило важи и за ширу заједницу у којој се град развијао. Ниподаштавање било којих традиција подстиче некултуру и утире пут у заплитање и привидно неопходно, а, у ствари, апсурдно идеолошко ратовање с прошлошћу.⁸⁴ При процени улоге, значаја и домета појава, људи и догађаја по којима улице Чачка носе имена треба и ову чињеницу имати на уму. Ипак, и поред неопходности одговорног и одмереног односа према прошлости, постојећи називи улица Чачка у којима доминира једна идеологија, нису у стању да омогуће његовим грађанима идентификацију која би им обезбедила свестраније и тачније сагледавање реалних прилика

⁸¹ Мирослав Јовановић, н. д., стр. 109.

⁸² Andrej Mitrović, *Raspravljajnja sa Klio. O istoriji, istorijskoj svesti i historiografiji*, Sarajevo 1991, str. 217.

⁸³ Последњи покушај да се напише историја Чачка направљен је 1995. године, када је у Београду одржан научни скуп, који се бавио историјом града и његове околине. Поред 60 аутора који су учествовали на том скупу и публикације у којој су одштампани сви реферати на укупно 900 страна, крајњи резултат није био задовољавајући, што је био и закључак завршног реферата. (*Вишевековна историја Чачка и околине. Зборник радова са научно-стручног скупља одржаног 28. и 29. октобра 1994. у Београду*, Београд 1995, стр. 886–890).

⁸⁴ Andrej Mitrović, *Raspravljajnja sa klio. O istoriji, istorijskoj svesti i historiografiji*, str. 217–218.

и односа у прошлости града, ни шире заједнице у којој живе, нити им је показано превише позитивних примера људи чија би достигнућа требало следити да би се обезбедио умнији и трезвенији живот. Васпитна улога коју би традиција требало да има на људе и њихове поступке, није обезбеђена ни услед недостатка јасно одређене државне, националне и културне оријентације друштва савремене Србије у последњој деценији, а у овом случају локалне заједнице, како би се одређени садржаји прошлости на тај начин приказали, славили и на основу њих стварале одговорне претпоставке за будућност.

Summary

Miloš Timotijević

Street Names in Čačak 1893–1992 A Century of Collective Identity-Building

The paper deals with street names in Čačak from 1893 to 1992, as an attempt to influence the consciousness of the town's population and future generations, by keeping alive the memory of certain personalities, events, movements, geographical areas, territories, historical periods. This specific form of traditions, an attempt to create collective identity of a local community, depended on different political and ideological orientations of authorities in the city and broader social community. During the rule of the Obrenović dynasty, the policy of creating the feeling of the unity of people and dynasty was clearly defined through street names. The coup in 1903 did not cause the establishment of a new dynasty tradition of the ruling house of Karađorđević – street names remained unchanged. The Austro-Hungarian occupation (1915–1918) imposed foreign traditions reflected in new names of traffic routes. This was one of the ways of showing winner's triumph over the conquered people. After the liberation, former names were restored. In Čačak at least, the Karađorđević dynasty, like before World War One, did not create an impression of a bondage between citizens and people through street names. When communists came into power, they imposed party and ideological tradition that did away with the civil period in the history of Serbian society. National heroes and prominent partisan warriors from Čačak and vicinity became immortalized in street names. The personality cult of Josip Broz was introduced in street names rather late – not until 1974. The location of the streets which were given his name, almost the entire downtown area of the city, was intended to somehow make up for this tardiness. Introduction of multiparty parliamentary system in the political life of Serbia and breakup of SFRY imposed the need for partial eradication of tradition from the communists period and re-introduction of civil-society traditions. The search for the city's identity through street names brought about the attempts to relate to the Middle Ages, as well as the use of widely-accepted informal names of the streets, without any cultural, historical or ideological message, as a way of avoiding and bypassing currently undesirable traditions.

ТЕОРИЈА THEORY

Тодор Куљић

Превладавање прошлости – идејна страна

Апстракт: Овај прилог је нацрт појмовног оквира за испрживање идејне стране превладавања прошлости, тј. планске прераде историје крајем 20. века у Европи. Сажеито је скренути пажњу на оштри друштвеноинтегративну улогу историје, главне облике инструментализовања историјске свесности, однос историјске свесности и личног и групног идентитета, улогу савременог ревизионизма и нормативизма и на појмовну страну превладавања прошлости. Истакнуто је неопходност уредног испрживања поменутих процеса у различитим државама, јер будући да је европска прошлост недељива и међузависна, то су и различити обрасци њеног инструментализовања тесно повезани.

Кључне речи: превладавање прошлости, прерада историје, култура сећања, историја прошлости

Када је у априлу 1986. историчар из Ерлангена М. Штирмер упозорио сународнике да у „земљи без историје будућности осваја онај ко испуњава сећања, ствара појмове и тумачи прошлост”,¹ та опаска је остала забележена као мото бурног *Historikerstreit* који је у СР Немачкој плануо неколико месеци касније. Код дубоке прераде историје широм Европе у последњем десетлећу 20. века драматично се потврдила прегнантност поменутог исказа. Брутално је обелодањена околност да се онај ко контролише прошлост, у ствари, стара о будућности и да је свака организована прерада историје покушај правдања нечег савременог. Неретко се уместо разраде решења за савремене проблеме одговор тражи у прошлости (идеализација или демонизација ранијих стања и ликова). На крупним друштвеним прекретницама прерада прошлости извор је легитимности нових друштвених снага. У овом поглављу требало би скренути пажњу на општу друштвену условљеност прераде историје (нове кризе, угрожености, измењени међународни

¹ Michael Sturmer, „Geschichte in geschichtslosem Land”, у: „Historikerstreit” – Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung, München 1987, 36.